

Straipsniai / Articles

Filosofinio muzikos įprasminimo aprėptis klasikinio laikotarpio graikų tekstuose

Šarūnas ŠavėlaKultūros paveldo katedra
Bolonijos universitetasAnglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas sarunas.savela@ff.vu.lt
ORCID iD 0000-0002-9116-4718

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama „muzikos“ (μουσική) sąvokos apibrėžties ir jai priskiriamų reikšmių daugiaprasmiškumo problema. Apžvelgiami filosofiniai klasikinio laikotarpio graikų tekstai, iškeliamas prieštaringo požiūrio į muzikos praktikas klausimas, suprobleminamas ir svarstomas muzikos ir teksto santykis poetiniame-muzikiniame pasirodyme. Dėl itin plačios „muzikos“ sąvokos apimties filosofiniuose graikų tekstuose muzikavimas imamas vertinti tiek kaip dieviška kosmo dėsnius atitinkanti veikla, tiek kaip abejotino reikšmingumo praktika. Dėl poliarinio vertinimų skirtingumo kalbėjimas apie muzikos reiškinį kaip visumą tampa ganėtinai sudėtingas. Šiuo straipsniu siūloma permąstyti tyrimų prieigą prie muzikinio mąstymo, paties muzikavimo ir muzikos lydimų tekstų, juos nagrinėti sluoksniškai, aiškiai apibrėžiant, tačiau tarpusavyje siejant skirtingus sąvokai priskiriamus turinius ir pasirinkto tyrimo būdus.

Reikšminiai žodžiai: muzika, *mousikē*, mūzos, menas, graikų filosofija, Platonas, Aristotelis.

The Scope of Philosophical Conceptualisation of Music in Classical Greece

Summary. This article addresses the concept of music (μουσική), the problematics of its definition and ambiguities of its conceptual content. Here we discuss the philosophical treatises of Classical Greece, question the conflicting values attributed to the phenomenon of music, and analyse the relationship between music and text in a musical-poetical performance. Due to the very broad understanding of what music is and how it functions, the philosophical treatises discuss music both as a practice that corresponds to the divine laws of *kosmos* and as an activity of doubtful significance. Such opposing values attributed to musical practices render the discussion of the phenomenon in its entirety more difficult. This article proposes reconsidering the approaches towards musical thinking, musical practices, and literary texts that were followed by music, suggests to distinguish the conceptual layers based on the different meanings of the term, and to analyse these layers in a clearly defined, yet interlinked, way.

Keywords: music, *mousikē*, Muses, art, Greek philosophy, Plato, Aristotle.

Įvadas

Filosofiniuose klasikinio laikotarpio graikų mąstytojų tekstuose, pirmiausia, Platono ir Aristotelio darbuose, μουσική suprantama kaip itin plati ir nevienareikšmė sąvoka. Siekiant nustatyti, kas šiuo terminu įvardijama ir kokios yra muzikavimui priskiriamos funkcijos, matyti, kad ši praktika apibrėžiama tiek kaip išskirtinai garsus apimanti veikla, tiek, įprastesnėje vartosenoje, kaip praktika, neapsiribojanti vien bežode garsų raiška ir itin glaudžiai susijusi su poezija bei ritmingais kūno judesiais. Be šių ir taip plačių apibūdinimų, μουσική taip pat įprasminama kaip kosminių dėsnių reprezentacija, todėl ji tiesiogiai sieta su dangaus kūnų išsidėstymu, jų judėjimu ir sferų muzikos samprata. Μουσική turėjo itin didelę reikšmę piliečių ugdymui, nes būtent jai ilgą laiką teko žodinės tradicijos saugojimo ir perdavimo funkcija¹. Neretai μουσική siejama su dialektika, o kai kuriais atvejais tapatinama su filosofija². Straipsniu siekiama įvardyti ir išryškinti μουσική sąvokai priskiriamus reikšminius turinius, siūloma į ją žvelgti sluoksniškai, pažymimos reikšminės skirtys ir sąvokos lygmeniu nagrinėjamas muzikos ryšys su poetiniu žodžiu.

Antikos muzikos klausimai akademinio lygiu nagrinėti įvairiais aspektais: aptariant muzikos poveikį sielai³, muzikavimo reikšmę socialiniams kontekstams, pavyzdžiui, matematinio ir etinio piliečių ugdymo reikalams, muzikos poveikį polio bendruomenei ir visai politinei santvarkai⁴. Tačiau tokiuose darbuose aptariamai „muzikos“ sąvokos turiniai apima gana nevienodas reikšmes, skiriasi taikomos prieigos, be to, aptiriamos vis kitos šaltinių ištraukos. Galiausiai muzikai priskiriamos labai skirtingos, netgi priešingos vertės – ji apibūdinama tiek kaip ne itin reikšminga ir malonumą nukreipta praktika, telydinti žodinių turinių, tiek kaip veikla, atitinkanti dieviškus kosmo dėsnius ir gebanti reikšmingai paveikti žmogaus sielą. Terminui priskiriant vis kitus turinius arba sąvoką vartojant nevienoda apimtimi, kyla daug neaiškumų ir nesusikalbėjimų, todėl reikalinga aiškiau išskirti reikšminius sąvokos sluoksnius.

Μουσική sąvokos sluoksniai

Sąvoka μουσική senovės graikų kalboje apima daugybę skirtingų reikšmių. Dabartinis terminas „muzika“ daugybėje kalbų, tarp jų ir lietuvių, turi etimologinių sąsajų su savo graikiškuoju pirtaku, tačiau pirminė šio termino reikšmė buvo kur kas platesnė. Μουσική galėtų būti apibrėžiama kaip bet kuris mūzų globojamas menas, ypač poezija, atliekama pritariant muzikai, terminas buvo vartojamas ir apskritai įvardijant meną ar raštą, nurodant vieną iš trijų ugdymo rūšių greta gramatikos ir gimnastikos⁵. Panašiai vartotas ir bendrašaknis μουσικός, žymintis ne tik tai, kas „muzikiška“, nurodantis ne tik muzikoje įgudusį asmenį, tačiau, apibūdinant daiktus, galintis reikšti ir grakštumą, subtilumą, harmoningumą, tinkamumą. Terminas μουσικός άνήρ nurodo išsilavinusį asmenį, gebantį

¹ Plg. Havelock, Eric. 1963. *The Supreme Music is Philosophy*.

² Plg.: ὡς φιλοσοφίας μὲν οὐσης μεγίστης μουσικῆς (Plat. *Phaed.* 1903, 60d–61a).

³ Žr.: Pelosi 2010; Barker 1989.

⁴ Žr.: West 1992; Comotti 1989; Murray, Wilson 2004.

⁵ Žr. Liddell, H. G., R. Scott & H. S. Jones, eds. 1996. s. v.

suprasti poetinio pasirodymo visumą (Comotti 1989, 3). Toks termino įprasminimas, kai μουσική tampa nuoroda į menus plačiaja prasme, nekelia didelės nuostabos, nes nesunkiai galima pastebėti jo etimologinę sąsają su mūzomis – viso antikinio kultūrinio gyvenimo globėjomis. Pats terminas savo prigimtimi yra ne daiktavardinės, bet būdvardinės kilmės, nurodantis į mūzų globojamas sritis (Thrysabulos 2009).

Mūziškuosius menus tyrinėjusi Penelope Murray pastebi, kad μουσική yra vienas pirmųjų τέχνη daiktavardžių, sudarytų su baigmeniu -ική, o tai liudytų ankstyvą tokios veiklos, kaip meno su nusistovėjusiomis praktikomis ir principais, konceptualizavimą (Murray 2004). Tyrėjos teigimu, muzikos teorija atsirado kartu su veikla, o atkaktūs kai kurių autorių tvirtinimai, esą muzikos teoretizavimas prasideda su helenizmu, rodo siaurą muzikinio mąstymo sampratą (Murray 2004). Ir iš tiesų, Antikos šaltiniuose galima rasti daugybę μουσική apibūdinimų, tačiau vyrauja plačioji jos apibrėžtis, kai terminu įvardijamas kur kas platesnis turinys negu bežodis garsas. Tiesą sakant, μουσική sąvoka tokia plati, kad Murray ją vertina kaip vieną iš galimų pretendentų mūsų polimorfiškajai „kultūros“ sąvokai įvardyti. Kartu ji tokia kitoniška negu tai, ką šiandien vadiname muzika, kad Ericas Havelockas tiesioginį μουσική vertimą į „muziką“ apibūdina kaip pragaištingą (Havelock 1963, 287). Taigi muzika antikine prasme veikiau yra „mūzika“ ar „mūziškasis“ menas, o ne tai, ką vadiname muzika pagal dabartinę termino apibrėžtį.

Laikantis įvardyto konteksto ir nepamirštant bendros „muzikos“ ir „μουσική“ etimologijos, galima drąsiau ir pagrįsciau kalbėti apie muziką antikiniuose kontekstuose. Čia galėtume išskirti tris pagrindines mąstymo apie muziką kryptis: kai muzika suvokiama plačiaja prasme kaip mūziškieji menai; kai ji suvokiama kaip bežodė garsinė išraiška; kai muzika suprantama kaip filosofinė sąvoka, labiausiai susijusi ne su garsiniu pavidalu, bet su struktūrinių kūrinio elementų ir jų santykių analize. Terminu vertimo ir apibrėžties keliu iššūkiu atskleidžia, kad norint suprasti, kaip Antikos mąstytojai įprasmino muzikavimą, reikėtų susitelkti ne tik į pavienes termino reikšmes, bet ir į sąryšius tarp daugybės šiuo terminu įvardijamų turinių.

Muzika ir tekstas

Aptariant muzikinius-tekstinius pasirodymus, neišvengiamai susiduriama su šių elementų hierarchizavimo klausimu. Tai svarbi tema, nes jau vien tokio klausimo formulavimas suponuoja du skirtingus kalbėjimo apie muziką būdus: ji aptariama tiek plačiaja prasme kaip muzika drauge su poezija (o tai itin reikšminga kalbant apie tradicijos perdavimą vėlesnėms kartoms), tiek siaurąja prasme kaip instrumentinė muzika. Toks skirtingas kalbėjimo būdas kelia keblumų nustatant muzikos kūrinio ar apskritai paties muzikos fenomeno vertę. Jis leistų kelti hipotezę, kad instrumentinė muzika tik pritaria žodžiams, būtent žodžiai esmingai kuria muzikinio-poetinio kūrinio reikšmę, tad iš tiesų, telkti dėmesį turėtume į žodžius, o ne į garsus – tokiu atveju ir pats μουσική fenomenas taptų prieinamesnis iš filologijos, o ne iš muzikologijos ar kultūros istorijos perspektyvos.

Nagrinęjant klasikinės Graikijos kontekstus, matyti, kad būtent kūrinio tekstas dažniausiai apibūdinamas kaip esmingiausia viso poetinio-muzikinio pasirodymo dalis. Neretai tyrėjai žodžius įvardija kaip svarbesnį ar viršesnį elementą, palyginti su garsiniu

jo pavidalu⁶. Akustinės ir ritminės savybės tokiu atveju suprantamos kaip mnemoninė technika, padedanti prisiminti žodžius ir pasakojimą (Havelock 1963, 276–311). Tokie apibūdinimai leistų manyti, kad žodžiai muzikinio pasirodymo hierarchijoje užima aukščiausią vietą. Iš tiesų, teiginiai, kad senovės Graikijoje žodžiai buvo pozicionuojami aukščiau kitų muzikinio pasirodymo elementų, yra išvirtinę moksliniuose darbuose. Kitokia nuomonė dažnesnė nebent tais atvejais, kai garsiniai „μουσική“ sąvokos aspektai aptariami atskirai. Havelocko tvirtinimu, instrumentinė melodija netgi „negali sau leisti išsivystyti iki atskiros virtuozinės technikos ir tapti tuo, ką mes pavadintume „muzika“, nes tada ji nukreiptų dėmesį nuo pagrindinės savo užduoties – įsiminti žodžius“ (Havelock 1963, 150). Giovanni Comotti, išsamiai tyrinėjęs antikinius muzikos kontekstus, iš pradžių renkasi kiek atsargesnę formuluotę, kad žodžiai atliko ne mažiau reikšmingas funkcijas negu melodija ar gestai (Comotti 1989, 3) arba kad draminiuose klasikinio laikotarpio pasirodymuose chorinis ir solinis dainavimas buvo bent jau tiek pat svarbus kaip dialogas ar draminiai veiksmai (Comotti 1989, 6). Tačiau vėliau ir jis pripažįsta, kad poetinio teksto, melodijos ir judesio vienovė priklausė nuo žodinio teksto reikalavimų, o pati muzika buvo nesudėtinga ir, bent jau iki paskutinių V a. pr. Kr. dešimtmečių, turėjo išryškinti žodinį tekstą (Comotti 1989, 12). Nors anksčiau minėti teiginiai savuose kontekstuose teisingi, muzikos ir žodžių klausimas reikalauja kiek išsamesnio aptarimo. Reikėtų apžvelgti, ką apie šį santykį rašo patys senovės graikų mąstytojai: ar garsinė μουσική dalis iš tiesų buvo suvokiama tik kaip pritarimas žodžiams ir neatliko jokios reikšmės formavimo ir perdavimo funkcijos.

Panašią žodžių viršenybę liudijančią sampratą iš tiesų galime aptikti ir pirminiuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, Platono *Istatymuose* terminas μέλος apibūdinamas kaip žodžių, dermės (ἄρμονία) ir ritmo jungtis. Čia pat sakoma, kad, kai muzikoje nėra žodžių, ypač sunku suprasti, ką tokia reprezentacija nurodo ir kaip ją vertinti (Plat. 1984, 669e). Trečioje *Valstybės* knygoje analizuodamas μουσική praktikas, Platonas daugiausia dėmesio skiria būtent pasakojimams, kurių yra mokomi polio piliečiai. Ypač akcentuojamas šių pasakojimų turinys. Μουσική semantika apima kalbas ir pasakojimus (398b: λόγους τε καὶ μύθους), tad suprantama, kad tokiam kontekste, nagrinėjant žodžių meistrystės lygmenį, tekstinė dalis tampa svarbiausia. Palyginti su garsine raiška, žodžių reikšmės daug apibrėžtesnės, tad žodinis dainos turinys galėtų būti laikomas viso muzikinio pasirodymo esme. Būtent tokiam kontekste, jau įvardijus, kad pasakojimai taip pat priklauso μουσική sričiai, dialoguojantis Sokratas kaltina Homerą, Hesiodą ir kitus poetus polio piliečiams sekant melagingas pasakas ir taip skatinant netinkamą ir net pavojingą požiūrį į herojus ir visą polio gyvenimą. Vėliau *Valstybėje* apie muzikos ir žodžių santykį atsiliepiama tiesiogiai: kone visiškai išspręsdamas klausimą Platonas teigia, kad „dermė ir ritmas turi prisiderinti prie žodžių“ (Platonas 2014, 398d)⁷.

Gali atrodyti, kad muzikos ir teksto hierarchijos klausimas išspręstas, o anksčiau minėti teiginiai priimtini kaip teisingi, daugiau jų nebesvarstant. Vis dėlto, nors ankstesni teiginiai tikrai turi pagrindo ir savuose kontekstuose galėtų būti laikomi teisingais, garso ir teksto

⁶ Plg.: Di Donato 2006; Havelock 1963; Comotti 1989.

⁷ Čia ir toliau cituojamas J. Dumčiaus vertimas (žr. Platonas 2014).

hierarchijos tema leidžia papildomai ir svariai diskutuoti dėl keleto kitų teksto ištraukų. Kone svarbiausias klausimas – kaip paaiškinti μουσική poveikį žmogaus sielai tokiuose kontekstuose, kai μουσική aptariama kaip išskirtinai akustinis, bežodis fenomenas?

Kalbėdami apie pasirodymą, kai muzika pritaria žodžiams, tokį poveikį galėtume aiškinti muzikinių praktikų specifika – ypatingu poetinio kalbėjimo įtaigumu. Havelockas, tyrinėjęs poetinio pasirodymo reikšmę perduodant kultūrinį identitetą, tvirtina, kad ryšys tarp tradiciją perduodančio poeto ir bet kurio kito bendruomenės nario užsimegzdavo būtent per garsinį ir vizualinį diskursą ir veikė tiek kolektyvine, tiek individualią atmintį (Havelock 1963, 146). Tai paaiškintų Platono susirūpinimą poetinio pasirodymo atlikimu: tampa sunku atskirti muzikinį kūrinį nuo psichologinio poveikio, kurį sukelia rečitavimas ir klausymas. Tai, ką poetas kalba, yra svarbu ir galbūt pavojinga, tačiau būdas, kuriuo jis tai sako, galbūt dar svarbesnis ir pavojingesnis – poetas ne tik perduoda žodžius, bet ir jais įtikina, priverčia juos įsiminti.

Tačiau ir kiti muzikinio pasirodymo elementai, o ypač dermės (ἀρμονία), net ir be žodinio teksto, apibūdinami kaip gebantys paveikti klausytojo sielą ir charakterį. Dermės gali kreipti link glebumo ir tinginystės, kaip, pavyzdžiui, mišriōs lidiškosios ar griežtōs lidiškosios dermių atveju, kitos – link palaidumo, kaip joniškosios dermės atveju, o štai fryginė ir dorinė dermės tinkamos narsiems kariams (398e–399b). Požiūris, kad muzika tiesiogiai veikia žmogaus charakterį, aptinkamas jau pitagorininkų tekstuose, o Platono ir Aristotelio darbuose svariai išplėtojamas. Platono teigimu, net ir bežodė muzika gali būti tokia pavojinga, kad idealioje valstybėje ją reikėtų uždrausti, netinkamas melodijas ir netinkamomis dermėmis grojančius muzikantus reikėtų sustabdyti arba išsiųsti į koki nors kitą polį (398c–401b).

Reikėtų prisiminti ir žymiąją ištrauką iš Platono *Istatymų* (790d–791e), kurioje aprašoma, kaip, norėdamos nuraminti nemingančius kūdikius, motinos juos laiko ne ramiai, o nuolat sūpuoja. Sūpuojama ne tyloje, bet dainuojant, taigi šokiu ir daina (χορεία καὶ μούση) užburiama (καταυλοῦσι) kaip per bakchišką šėlą. Minėtoje ištraukoje motina suvaldo vaiko emociją ir per judesį bei melodiją ją pakeičia kita – tokia, kuri lemia ramybės ir saikingumo būseną. Kūdikiai dar nesupranta žodžių reikšmės, tačiau muzika paveikia jų sielą ir užtikrina tinkamą ir teisingą (ὀρθός) jos būklę⁸. Taigi garsinės ir ritminės kūrinio ypatybės apibūdinamos kaip paveikios net tuo atveju, kai žmogus žodinio teksto dar nesupranta. Panašų aprašymą randame ir aštuntoje Aristotelio *Politikos* knygoje – čia patvirtinamas muzikos aktualumas ir skirtingas dermių poveikis. Jei Susemihlio siūlytą 1340a⁹ eilutės keitimą priimtume kaip pagrįstą, tekste atsirastų tiesioginis teiginys, kad, klausydami imitacijų, visi įsijaučia, net jei šiose imitacijose nėra žodžių, tik ritmas ir melodijos¹⁰. Kad ir kurį variantą šiuo atveju pasirinktume, Aristotelis ir pats yra pastebėjęs muzikos temos sudėtingumą. Skaitydami aštuntą *Politikos* knygą, keliomis eilutėmis

⁸ Plačiau apie tai yra rašiusi M. Schoen-Nazzaro straipsnyje „Plato and Aristotle on the Ends of Music“ (žr. Schoen-Nazzaro 1978).

⁹ Plg. M. Strockio vertimą: „Be to, klausydamiesi imitacijų visi įsijaučia, net jeigu jos neturi ritmo ir melodijos“ (žr. Aristotelis 1997).

¹⁰ Vienos nuomonės nėra, tačiau Andrew Barkeris siūlo svarstyti tokį keitimą kaip tikėtiną, nes taisymo pagrįstumą sustiprina nuoroda į legendinį muziką ir kompozitorių Olimpą, kurdavusį solinius kūrinus aulams (žr. Barker 1984).

anksčiau aptinkame teiginį, kad muzikos tema nėra tokia akivaizdi, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Imdamasis analizuoti muziką, Aristotelis tvirtina, kad „[n]elengva suvokti muzikos paskirtį ir dėl ko reikėtų muzikuoti [...]“ (Aristotelis 1997, 1339a)¹¹.

Nereikėtų pamiršti ir antikiniame pasaulyje aiškiai suvokiamo itin glaudaus ryšio tarp žodžių ir jų garsinio pavidalo. Pavyzdžiui, cituotoje *Istatymų* ištraukoje $\mu\omicron\upsilon\sigma\alpha$ nenurodo nei atskirai žodžių, nei instrumentinės, garsinės išraiškos – šis terminas reiškia dainą visu-
miniu jos pavidalu. Analogiškai ir ritminės ypatybės, kartu ir metras, yra ne tik literatūrinė ar tekstinė, bet ir muzikinė informacija. Išstartam žodžiui jau savaime būdingas garsinis elementas ir antikiniame pasaulyje tai nelieka nepastebėta. Senovės Graikijoje muzikinė kultūra, apimanti tiek žodžius, tiek instrumentinę muziką, įprastai buvo perduodama kaip kolektyvinės atminties dalis – per žodinę tradiciją, o ne užrašant ją muzikine notacija, net ir tada, kai V–IV a. pr. Kr. profesionalūs muzikantai ir instrumentus įvaldę atlikėjai ėmė plėtoti muzikos užrašymo techniką. Išlikę užrašymai neretai pagal intenciją yra ne vientisos kompozicijos, bet įvairios ištraukos, naudojamos atlikėjo programoje ar kaip pavyzdžiai pamokose (West 1992, 13–38). Tokiame kontekste tiek garsai, tiek žodžiai turėtų būti suvokiami kaip reikšmę kuriančios ir viena nuo kitos neatskiriamos mūziškojo pasirodymo visumos dalys.

Žodinis tradicijos perdavimas klasikinėje Graikijoje tebėra reikšmingas. Tai labai aiškiai matyti Platono dialoge *Faidras*, kur nagrinėjamas rašytinės ir gyvosios žodinės tradicijos klausimas. Dialoguojantis Sokratas pasakoja, kaip Egipto valdovas Tamasas kalbasi su dievu Teutu: „Ir dabar tu, būdamas rašmenų tėvas, iš palankumo jiems [visiškai] priešingai papasakojai apie tai, ką jie pajėgia. Juos išmokusių sieloms [rašmenys] atneš užmarštį, nes nebus rūpinamasi atminties [lavinimu] – juk prisiminti ims pasitikėdami raštu, iš išorės, svetimų ženklų dėka, o ne iš vidaus, patys iš savęs. [...] Jie, daug ką išgirdę be mokymo, manys esą daug žinantys, tačiau dauguma iš jų liks nemokšos ir nesugebą bendrauti, nes vietoj išminčių bus pasidarę vien tariamai išmintingais“ (275a–b)¹². Nors cituotas fragmentas labiausiai pabrėžia gyvo pokalbio, gyvos diskusijos aktualumą, kartu išryškinama ir tradicijos perdavimo reikšmė tariamu žodžiu, įtvirtinama loginė sąsaja tarp rašto ir užmaršties. Rašytinė tradicija pripažįstama kaip svarbi ateities kartoms, užmaršties laikui (276d), ji prasminga kaip dialektinio mąstymo paskata, tačiau cituotoje ištraukoje išryškintas gyvenamojo laiko ir gyvosios tradicijos aktualumas. Kitaip žmonės užmirštų, kas esą, o ir tradicijos pateikimo būdas (žodinė ir kartu garsinė tradicija priešinama rašytinei) turi itin didelę reikšmę. Muzika (tiek plačiąja, tiek siaurąja prasme) notacijos pavidalu visada lieka neišpildyta, nes muzikinis kūrinys turi savitą atlikimo būdą, atlikimo nepakartojamumo elementą, jis susijęs su gyva tradicija ir kultūrinio klausytojų pasirengimu. Iš dalies dialogo mintis galima taikyti ir svarstant, kodėl turime tiek nedaug išlikusių notacijos pavyzdžių – $\mu\omicron\upsilon\sigma\iota\kappa\acute{\eta}$ savo prigimtimi buvo suvokiama būtent kaip akustinis, o ne rašytinis fenomenas. Kaip pavyzdį galėtume pateikti Aleksandrijos mokslininkų atvejį: rinkdami literatūrą žanrui, kurį pavadino lyrine poezija, jie turėjo tik žodžius be muzikinės notacijos, nors kūriniams būdavo pritariama muzikos instrumentu (Rocconi 2015, 82).

¹¹ Čia ir toliau cituojamas M. Strockio vertimas (žr. Aristotelis 1997).

¹² Čia ir toliau cituojamas N. Kardelio vertimas (žr. Platonas 1996).

Muzikavimo praktikų prieštarumas

Filosofiniuose tekstuose μουσική aktualumą patvirtina pasirenkama terminija: aptariant socialinę polio sandarą, pasitelkiama daugybė muzikinių aliuzijų. Galima paminėti ir keletą abiem sritims bendrų terminų, pavyzdžiui, σύνταγμα vartojamas apibūdinant tiek politinę, tiek muzikinę sistemą (Pont 2004). Platono *Valstybės* muzikines reikšmes nagrinėjusi Tosca Lynch atkreipia dėmesį į simfonijos, harmonijos, diapazono terminų taikymą tiek muzikos, tiek etiniams ar politiniams kontekstams (Lynch 2017). Pasak autorės, nuosaikumas veikia kaip jungiamasis pilietinės bendrijos elementas, nuaudžiantis politinę bendrumu grįstos bendruomenės medžiagą – tokią idėją aiškiai liudija ir *Valstybėje* vartojama terminija. Platonas kalba apie politinės santvarkos vienoje, sudarytą iš skirtingų, prigimtimi ir funkcijomis besiskiriančių elementų: verslininkų, sargybinių ir sprendžiančiojo luomų, kurie savo esme atitinka geidžiantįjį, aistringąjį ir protingąjį sielos pradus. Lynch pastebi, kad Sokrato žodžiais išsakomi nuosaikumo apibūdinimai atsiremia į terminą συμφωνία – šis terminas nurodo skirtingo aukščio melodinių sekų galimybę ir yra priešingas terminui ὁμοφωνία, kuris Platono laikais taip pat buvo plačiai vartojamas ir reiškė, kad kiekvienas valstybę sudarančio choro narys turėtų melodiją atlikti vienodai. Kalbamąją idėją patvirtina ir valstybės simfonijos apibūdinimas kaip harmonijos διὰ πασῶν – harmonija per visus garsus arba stygas. Matyti, kad muzika, kaip ir kosminės muzikos atveju, tampa priemone kalbėti apie nemuzikinės tikrovės sanklodą. Bene aiškiausiai muzikos reikšmingumą galėtų patvirtinti ištrauka iš *Faidro*, kurioje teigiama, kad „[u]ž visas daugiausiai mačiusi siela patenka į būsimojo išminčiaus bei grožio garbintojo arba į Mūzoms ir meilei atsidavusio žmogaus vaisių“ (248d). Šiame fragmente μουσικός pasirodo greta terminų φιλόσοφος ir φιλόκαλος. Pastebėtina, kad muzikinės aliuzijos ir net tiesioginės sąsajos su muzika pasitelkiamos aptariant itin didelės svarbos klausimus – politinę ir kosminę tvarką¹³, o tai rodo, kad μουσική buvo suvokiama kaip reikšminga praktika ir jos nevalia supaprastinti.

Ir vis dėlto Platonas kai kurias muzikos rūšis siūlo pašalinti iš savo idealios valstybės modelio, tvirtindamas, kad jos yra ne tik netikslios ar netinkamos, tačiau ir neteisingos bei keliančios pavojų viso polio gerovei. Viena vertus, μουσική yra viena svarbiausių polio gerovę užtikrinančių praktikų, svarbi ugdymo ir net politinio gyvenimo dalis. Ketvirtoje *Valstybės* knygoje tai pasakoma tiesiogiai: „[...] negalima pakeisti muzikos nepakeičiant visų valstybės pagrindų [...]“ (424c). Kita vertus, tuose pačiuose šaltiniuose muzika apibūdinama ir priešingai – kaip priklausoma nuo žodinio teksto, neturinti aiškaus reprezentacinio objekto ar į malonumą nukreipta nereikšminga veikla. Minėtą skirtį tarp ypač sureikšminamos ir nuvertinamos muzikos galima pastebėti ir Aristotelio *Politikoje*. Aristotelis šiai temai nagrinėti paskiria visą knygą, sutinka su μουσική reikšmingumu ugdymui ir etiniam polio gyvenimui, tačiau nepagaili ir nuvertinančių žodžių. Štai viena vaizdžiausių ištraukų: „Juk Dzeusas poetų kūryboje pats nei dainuoja, nei groja. Be to, tokius atlikėjus mes laikome amatininkais ir manome, kad vyrui nedera to daryti, nebent jis būtų girtas ar pokštautų“ (1339b).

¹³ Prigimtinio kosmo ir muzikos ryšio idėją Platonas mini *Valstybėje*, o išsamiau plėtoja *Timajuje*.

Dėl plačios termino vartosenos atsiranda prieštaravimų, nes tuo pačiu žodžiu įvardijamos labai nevienodos vertės praktikos. Μουσική filosofiniuose veikaluose aptariama per sąsajas su mąstymu, gretinama ar net tapatinama su filosofija, tačiau ji apibūdinama ir kaip didesnio dėmesio neverta meistrystės forma. Analogiškai muzikavimo praktikos suvokiamos kaip intelektualinė, gydanti ir sielos tvarką užtikrinanti veikla, tačiau kartais jos įvardijamos ir kaip pražūtingos ar kenkiančios polio gerovei. Socialiniuose kontekstuose μουσική įvardijama greta gramatikos ir gimnastikos, ji itin svarbi ugdymui, per ją perduodamas praeities palikimas ir įtvirtinama tradicija, tačiau ji įvardijama ir neigiamai – kaip nereikšminga ar vien tik į malonumo siekį nukreipta veikla. Tokių skirtingų apibūdinimų priskyrimas nėra atsiradęs vien dėl skirtingų paskirų filosofų pozicijų, neretai ir to paties autoriaus tekstuose rastume prieštarų vertinimų. Pastebėtina ir tai, kad muzika buvo naudojama gana skirtinguose socialiniuose kontekstuose: tai buvo ir vyrų, ir moterų veikla, pasitelkiami tiek atliekant kasdienius darbus, tiek svarbiose iškilmėse. Negana to, net ir iškilmėse muzikavimo prisireikia tiek linksminantis, tiek atliekant švenčiausius ritualus.

Be minėtų prieštarų, muzikos aptarimas taptų dar kompleksiškesnis ir neaiškesnis, jei imtume jį svarstyti pasitelkdami atsargų ir netgi nepalankų Platono požiūrį į menines praktikas kaip šešėlių šešėlių arba regos juslės pranašumą prieš klausą¹⁴. Muzikos statusą reikėtų svarstyti ir aptariant ją greta kitų senovės Graikijos meninių praktikų. Pastebėtina, kad bendrosios Antikos menui skirtos studijos linkusios susitelkti ties vizualiaisiais menais, ypač skulptūra ar vazų tapyba, o muzikos menas lieka parašėse¹⁵. Nors muziką tyrinėjantys mokslininkai pabrėžia šių praktikų reikšmę, muzika kaip meno forma aptariama tik išskirtinai šiai temai skirtuose darbuose, o plačiuose Antikos meno istorijos sąvaduose detalaus dėmesio nesulaukia. Žinoma, viena priežasčių galbūt yra labai negausiai išlikę muzikiniai fragmentai, tačiau prieigą prie muzikos tyrimų tikrai reikšmingai praturtina tiek literatūrinių šaltinių, tiek archeologijos atradimai.

Prieštaringas muzikos vertinimas, kurį pastebime klasikinio laikotarpio graikų tekstuose, sietinas su keliareikšme termino vartoseną, teminiais paskirų veikalų kontekstais ir taikomomis tyrimo priemonėmis. Minėti skirtumai leidžia sluoksniškai aptarti reikšminius sąvokai priskiriamus turinius ir naujai svarstyti žodinio teksto bei instrumentinės muzikos ryšį, pabrėžiant tarpdisciplininės prieigos aktualumą¹⁶ ir primenant, kad senovės Graikijoje muzikos sąvokos aprėptis tęsėsi kur kas plačiau nei siekia muzikos, kaip garsų meno, apibrėžimas.

¹⁴ Apie regos santykį su kitomis juslėmis išsamiai yra rašęs N. Kardelis straipsnyje „Panoramiškumas ir panoptiškumas senovės graikų kultūroje: apie antikinės panoptikumo idėjos ištakas“ (žr. Kardelis 2017, 66).

¹⁵ Šiuo atveju nekalbama apie muzikos vaizdavimą mene, pavyzdžiui, F. Lissarrague, F. Frontisi-Ducroux, S. Bunderick darbus, analizuojančius vizualinį muzikos atvaizdavimą. Dėmesys kreipiamas į bendras senovės graikų menui skirtas studijas.

¹⁶ Apie tokios prieigos reikalingumą yra kalbėjęs Franco Alberto Gallo. Jis svarstė, kaip būtų galima pagrįstai kalbėti apie muziką bendrijose, kurios, turėdamos muzikinę kultūrą, neturėjo notacijos arba ji neišliko. Gallo manymu, muzika senovės bendruomenėse neturėtų būti tiriama tik siaurai suprantamos muzikologijos rėmuose, kaip yra įprasta, ir kad muzikologiją būtina praturtinti literatūriniais, archeologiniais ir vizualiųjų menų šaltiniais. Analogiškai pastebėjimai galėtų būti taikomi ir filologinei muzikos lydimų tekstų prieigai.

Išvados

Muzikos statusas klasikinio laikotarpio Graikijoje nėra toks akivaizdus ir aiškus, kaip galėtų atrodyti. Iš to, kas aptarta, matyti, kad μουσική buvo įprasminama kaip itin daugia-reikšmė sąvoka, o ją lydėjo prieštaringas pačių muzikos praktikų vertinimas. Nagrinėdami sąvokos vartoseną pastebime, kad μουσική apima tiek itin plačią (mūziškųjų menų), tiek itin siaurą (išskirtinai garsinio meno) sampratą. Μουσική buvo suvokiama kaip viena svarbiausių polio socialinių praktikų, atliko lemtingą vaidmenį perduodant kultūrinį identitetą ir tradicijas, tačiau filosofų darbuose galima pastebėti ir labai neigiamą muzikos praktikų vertinimą. Būtų galima manyti, kad vienu atveju kalbama apie muziką plačiaja prasme kaip apie mūzų menus, kitu atveju apie išskirtinai akustines jos savybes, tačiau vis dėlto šis argumentas nėra pakankamas tokiam prieštaringumui paaiškinti, nes net ir bežodės garsinės savybės įprasminamos kaip galinčios reikšmingai paveikti žmogaus sielą. Skirtingi požiūriai nėra ir paskirų filosofų nesutarimai, nes priešingas pozicijas galime matyti net ir to paties autoriaus veikaluose. Manytina, kad μουσική sąvokos įvairiaprasmiškumas kyla dėl kalbėjimo apie skirtingus, nors ir susijusius reikšminius sluoksnius, o paraleli jų vartoseną sukuria prieštaringumo ir sąvokos netolydumo įspūdį.

Aptariant muzikos reiškinių senovės Graikijos kontekstuose, privalu pastebėti tiek sąvokos reikšminių sluoksnių įvairovę, kylančią iš glaudaus jos elementų tarpusavio ryšio, tiek pačių tyrimo priėgų skirtingumą. Analizuojant muziką ar žodinę senovės Graikijos literatūros tradiciją neretai linkstama pabrėžti paskirus muzikavimo aspektus (atliekamo kūrinio tekstą, garsinį foną, muzikos reikšmę ugdymui, etinį ar estetinį jos poveikį, sąsajas su matematiniais santykiais ir kt.), bet μουσική vis dėlto turėtų būti nagrinėjama kaip didelę kokybinę įvairovę apimanti visuma. Įvairialypė ir plati termino vartoseną pagrindžia itin glaudų ryšį tarp tariamo žodžio ir jo garsinės išraiškos, tad μουσική kartu reiškia ir muzikinį žodį, ir žodinę muziką. Nuoseklus, nesupaprastintas reikšminių sluoksnių skyrimas, o ypač bandymas juos sieti tarpusavyje, leistų naujai ir svariai aptarti muzikavimo reiškinių senovės Graikijoje, atsiribojant nuo griežtai muzikologinės ar griežtai filologinės priėigos, ir įgalintų kalbėti apie muziką kaip itin reikšmingo senovės Graikijos kultūrinio reiškinių visumą.

Šaltiniai

- Aristotelis. 1997. *Politika*. Vertė M. Strockis. Vilnius: Pradai.
- Aristotle. 1894. *The Politics of Aristotle*. R. D. Hicks & F. Susemihl, eds. London: Macmillan and Co.
- Plato. 1984: *Laws. Greek Musical Writings, Volume 1: The Musician and His Art*. Andrew Barker, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plato. 1903: *Laws, Phaedo, Republic. Platonis Opera*. John Burnet, ed. New York: Oxford University Press.
- Platonas. 1996. *Faidras*. Vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2014. *Valstybė*. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Margi raštai.

Literatūra

- Barker, Andrew. 1984. *Greek Musical Writings, Volume 1: The Musician and His Art*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Barker, Andrew. 1989. *Greek Musical Writings, Volume 2, Harmonic and Acoustic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comotti, Giovanni. 1989: Introduction. *Music in Greek and Roman Culture, Ancient Society and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Di Donato, Riccardo. 2006: Moysiké. *Premesse Antropologiche Allo Studio Della Poesia Greca. Etnomusicologia Storica Del Mondo Antico. Per Roberto Leydi*. Donatella Restani, ed. Le Tessere 10. Ravenna: Longo Editore, 7–16.
- Gallo, Franco A. 2010: Premessa. *Per una storia dei popoli senza note – atti dell'atelier del Dottorato di ricerca in musicologia e beni musicali (F. A. Gallo), Ravenna, 15–17 ottobre 2007*. Paola Dessi, ed. CLUEB, 7–10.
- Georgiades, Thrysabulos. 2009. *Music and Language: The Rise of Western Music as Exemplified in Settings of the Mass*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Havelock, Eric. 1963: The Psychology of the Poetic Performance. *Preface to Plato*. Belknap Press of Harvard University Press, 145–164.
- Havelock, Eric. 1963: The Supreme Music is Philosophy. *Preface to Plato*. Belknap Press of Harvard University Press, 276–311.
- Kardelis, Naglis. 2017: Panoramiškumas ir panoptiškumas senovės graikų kultūroje: apie antikinės panoptikumo idėjos ištakas. *Athena. Filosofijos studijos* 12. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 50–86.
- Liddell, H. G., R. Scott & H. S. Jones, eds. 1996. *A Greek–English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, s. v.
- Lynch, Tosca. 2017. The Symphony of Temperance in Republic 4. Musical Imagery and Practical Models. *Greek and Roman Musical Studies* 5. Brill, 18–34. Available at: <<https://doi.org/10.1163/22129758-12341287>>.
- Murray, Penelope, Peter Wilson, eds. 2004. *Music and the Muses: The Culture of 'Mousikē' in the Classical Athenian City*. Oxford: Oxford University Press. Available at: <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199242399.001.0001>>.
- Pelosi, Francesco. 2010. *Plato on Music, Soul and Body*. Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511778391>>.
- Pont, Graham. 2004. Philosophy and Science of Music in Ancient Greece. *Nexus Network Journal* 6, 17–29. Available at: <<https://doi.org/10.1007/s00004-004-0003-x>>.
- Rocconi, Eleonora. 2015. Music and Dance in Greece and Rome. *A Companion to Ancient Aesthetics*. P. Destrée & P. Murray, eds. Oxford: Wiley Blackwell, 81–94.
- Schoen-Nazzaro, Mary B. 1978. Plato and Aristotle on the Ends of Music. *Laval théologique et philosophique* 34(3), 261–273. Available at: <<https://doi.org/10.7202/705684ar>>.
- West, Martin L. 1992. *Ancient Greek Music*. Oxford: Clarendon Press.